

Mətnlərdə qüvvətləndirici sözlərin əhəmiyyəti

Xatirə Əvəz qızı Qocayeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dillər Universiteti
E-mail: khatira.gocayeva@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. F.F. Cahangirov,
filol.ü.f.d., dos. S.B. Mustafayeva

Açar sözlər: mətn, cümlə, qüvvətləndirici sözlər, ədat, məna, nitq, emosional

Ключевые слова: текст, предложение, усиливающие слова, частица, смысл, речь, эмоциональный

Key words: text, sentence, intensifying words, particle, meaning, speech, emotional

Mətnlərdə qüvvətləndirici sözlərin yerlərinin müəyyən edilməsilə bağlı məsələ hələ də tam həllini tapmayıbdır (1, s. 333). E.İ.Hacıyev cümlədə qüvvətləndirici sözlərin yerilə ilə konkret fikir olmadığı qənaətindədir (2, s. 432). Qüvvətləndirici sözlər adətən cümlədə aid olduqları sözlərdən ya bilavasitə əvvəl və ya sonra işlənilə bilər. Məsələn:

Again it was only Charlotte who spent most of the evening listening to Mr. Collins (3, s. 90). ‘Yenə də bu yalnız Şarlotta idi. O, gecənin çox hissəsini cənab Kollinə qulaq asmaqla keçirtmişdi’.

So, she follows her brother to London, hoping to see him there too. ‘Beləliklə, o, qardaşının arxasınca Londona gedir. Ümid edir ki, onu da orada görəcəkdir’.

Müasir qrammatika kitablarında qüvvətləndirici sözlər ədatlar kimi də adlandırılır. Bu cür sözlər mətn tərkibində əsasən aşağıdakı kimi yerləşdirilə bilər:

1) *Only* ədatı adətən aid olduğu sözlərdən əvvəl və mümkün qədər ona yaxın olur. Məsələn:

Only Charlotte herself was quite satisfied. ‘Yalnız Şarlotta özü tamamilə razı idi’.

That day was Mr Collins’ last as Longbourn, and he only left the hall with many speeces of thanks. ‘O gün cənab Kollinin Lonqbornda sonuncu günü idi və o, yalnız çox təşəkkür nitqi ilə zalı tərk etdi’.

2) Birləşdirici ədatlardan olan *too* ədatı aid olduğu sözdən sonra, yaxud cümlənin sonunda yerləşir. Qeyd edək ki, *too* ədatının cümlənin sonunda yerləşməsi varinatı daha çox işlənən varinatdır. Məsələn:

Elizabeth had to confess to herself that Charlotte really appeared to be happy too. ‘Elizaveta öz-özünə etiraf etməli oldu ki, Şarlotta da həqiqətən xoşbəxt görünürdü’.

She spoke loudly and decidedly on every matter too. ‘O, da hər mövzu ilə bağlı yüksəkdən və qərarlı danışdı’.

3) *Also* birləşdirici ədatı ya xəbərin ad hissəsindən sonra, ya da cümlənin sonunda işlənir. Məsələn:

Maria was also shopping in the village. ‘Maria da alış-verişi kənddə edirdi’.

When she was able to control her anger, she changed the conversation also. ‘O, öz qəzəbinə nəzarət edə biləndə, söhbəti də dəyişdi’.

4) İnkərar ədatlarından olan *not* adətən bağlayıcı, modal və köməkçi feillərdən sonra işlənir. *Not* inkərar ədatı adətən aid olduğu sözdən, yaxud tərkibdən əvvəl də emfatikliyi artırmaq məq-

sədilə işlənə bilər. Məsələn:

I did not believe that she took care of him. ‘Mən inanmadım ki, o, onun qayğısına qalıb’.

I am not sure the friend was Bingley, as Darcy did not mention the name. ‘Mən dostun Binqley olmağına əmin deyiləm. Çünki Darcy həmin adı çəkmədi’.

Elizabeth could not speak for a moment. ‘Elizabet bir dəqiqəlik danışa bilmədi’.

He asked us not to make a noise. ‘O, bizdən xahiş etdi ki, səs salmayaq’.

This is not what we want. ‘Bu bizim istədiyimiz deyil.’

O.Musayev yazır ki, əgər cümlədə bir neçə köməkçi feil varsa, o halda *not* inkar ədatı birinci feildən sonra durur (1, s. 337). Məsələn:

Will he have sent the letter by this time tomorrow? ‘O, sabah bu vaxta kimi məktubu göndərmiş olacaq?’

Qüvvətləndirici ədatlara *just* ‘yalnız’, *even* ‘hətta’, *yet* ‘hələ’, *only* ‘yalnız’, *simply* ‘sadəcə olaraq’, *still* ‘hələ’ və s. aid ola bilər.

Məsələn:

Just for Amelie it had begun. As the scream rose in the night last night, she was seized by a gripping certainty about what had happened. She just wanted to follow her instincts. She moved through the narrow channels of the forest. She had found the object she had been looking for just since morning. She tried to peer down into the water when she was holding the lantern high (4, s. 45). ‘Bu ancaq Ameli üçün başlamışdır. Keçən gecə qışqırıq yüksəldikcə, o, nə baş verməsilə bağlı artan əminliklə pəncələşirdi. O, sadəcə olaraq öz hissləri ilə hərəkət etmək istəyirdi. O, meşənin dar kanalı ilə irəliləyirdi. O, ancaq səhərdən axtardığı obyektə tapmışdı. O, lində fənər tutanda çalışırdı ki, suyun dərinliyinə baxsın’.

Bu mətn parçasında işlənən *just* ədatı oxucunun, yaxud dinləyənin diqqətini müəyyən sözə, yaxud cümləyə və ya da bütün ifadələrə cəlb etmək məqsədilə işlədilir. Bu nümunədə iki dəfə *just* ədatının təkrarlanması mətndə təkrarlanaraq semantik çalarları gücləndirir.

İngilis dilində qüvvətləndirici ədat kimi, daha çox rast gəlinənlərdən biri də *even* ədatıdır. *Even* ədatı adətən cümlə üzvlərinə aid olması və onların ifadə etdiyi mənanın qüvvətləndirməsi baxımından sərbəst hesab edilir (5, s. 26). *Even* ədatı cümlənin bütün üzvlərinə aid ola bilər və bu ədatdan sonra gələn üzv mətində aktuallaşır.

Only qüvvətləndirici ədatı əsasən mətndə köməkçi nitq hissələri tema və remaya xidmət edən elementlər kimi fəaliyyət göstərir. *Only* ədatı çox halda leksik-intonasion vasitə kimi nəzərdən keçirilə bilər. Məsələn:

The only thing she was certain of was that it had not been still light when she had crossed the canal. She set out along the path that wound through the tangled foliage of the island. Why had not she only noticed that night was falling? ‘Onun bildiyi yeganə şey o idi ki, o, kanalı keçəndə hava hələ işıqlaşmamışdı. O, adanın qarışıq xəzəli arasındakı cığırla yoluna davam etdi. Nə üçün o, yalnız gecənin düşdüyünü müşahidə etməmişdir?’

Bu mətndə işlədilən *only* ədatı ismin əvvəlində gələrək intonasion göndərmə ilə mətnin ağırlıq yükünü artırır.

Qüvvətləndirici ədatlar məsələn, *just*, *even*, mövcudlaşdırıcı ədatlar *namely*, *such as*, mübtədanın əvvəlində işlənərək remalaşdırma vəzifəsini görür. Göstərilən ədatlar aid olduğu mübtədanın mənasını ya qüvvətləndirir, ya məhdudlaşdırır, ya da inkar edir. İşlənmə dairəsinə görə ingilis dilində mübtədanın qarşısında nisbətən çox işlənən remalaşdırıcı *only* və *even* ədatlarıdır ki, bunlar da Azərbaycan dilinə “yalnız”, “təkcə”, “ancaq”, “isə” ədatları ilə tərcümə olunur. Məsələn:

1) *Mrs.Hadson’s only relaxation was to come up after she had served the dinners and*

have a little chat with her gentleman (6, s. 97). ‘Xanım Hadsonun yeganə rahatlığı o idi ki, yeməyi xidmət edəndən sonra gəlsin və öz cənabı ilə bir qədər laqqırtı vursun’.

2) *Only Jasper Gibbon was the first poet to have his name engraved at the bottom of an At Home card as a draw as enticing as an opera singer or a ventriloquist*. ‘Yalnız Casper Gibbon ilk şair idi ki, öz adını “Evdə” kartının üzərinə həkk etdirə bilmişdir. O, bunu ventriloq və ya müğənni kimi cazibədar şəkildə reallaşdırma bilmişdi’.

Even ədatı da ingilis dilində nəqli, təsdiq və inkar, mövcudluq bildirən *there* və *there are* ifadəli cümlələrdə mübtəda remanın əvvəlində işlənir. Azərbaycan dilinə *hətta, belə, heç, da, də* ədatları ilə tərcümə olunur. Məsələn:

Even I discovered than he did not come to the Driffields’ because Edward was a genius, but because Rosie was beautiful (7, s. 98). ‘Hətta mən aşkar etmişdim ki, o, Driffieldsgilə Edvardın dahi olması və Rosinin gözəl olması səbəbindən gəlmişdir’.

L.S.Barxudarov və D.Şteling yazırlar ki, ədatların 4 mənə qrupları vardır [8, s.90]. Onlar aşağıdakılardır:

a) qüvvətləndirici ədatlar: *even, the, all the, just, simply, very, too* və s. Məsələn:

I shall be the happiest for his decision. ‘Mən bu qərar üçün çox xoşbəxt olacağam’.

b) Dəqiqləşdirici ədatlar: *exactly* ‘dəqiq’, *precisely* ‘dəqiqliklə’, *right* ‘dəqiqliklə’ və s.

Məsələn: *He did exactly what he was told*. ‘O, ona deyiləni dəqiqliklə yerinə yetirdi’.

c) Məhdudlaşdırıcı ədatlar: *only* ‘yalnız’, *merely* ‘təkcə, ancaq’, *alone* ‘tək, yalnız’, *almost* ‘təxminən’, *nearly* ‘demək olar ki’, *scarcely* ‘nadir hallarda’, *hardly* ‘güclə, çətinliklə’ və s. Məsələn:

He alone of all the men had not had a week’s work there. ‘Təkcə o, bütün kişilərin arasında orada bir həftəlik iş görməmişdi’.

ç) *İnkar* ədatlar: *not, no*. Məsələn: *But no good to show it*. ‘Lakin, onu göstərməyin heç bir yaxşı tərəfi yoxdur’.

Bir çox ədatlar üçün xarakterik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, onlar müxtəlif nitq hissələrinə daxil olan sözlərə və ya söz birləşmələrinə aid ola bilər. Müasir ingilis dilində ən çox işlənən *even* ədatı ismə, sifətə, zərfə, sözlü birləşməyə və budaq cümləyə aid ola bilər.

Məsələn:

Many a woman, maybe Sona, will hold the secret all of us. ‘Çox qadınlardan yalnız Sona bizim sirrimizi saxlayacaq’.

But at last even she will be tired from this problem. ‘Lakin, nəhayət, hətta o, belə bu problemdən bezəcəkdir’.

Even now I could hardly believe it was true. ‘Hətta indi mən onun düz olduğuna inana bilmirəm’.

He is very strong, even after his weakness. ‘O, çox güclüdür, hətta zəiflədikdən sonra belə güclüdür’.

Even when I wanted any little sum of money, I could not obtain it without permission.

N.A. Kobrina və başqaları yazırlar ki, ədat mənası çətin təyin edilən bir nitq hissəsidir (9, s. 188). O, adətən başqa bir sözün, söz birləşməsinin və cümlənin mənasını gücləndirir və məhdudlaşdırır. Ədatlar dəyişməyən sözlərdir və cümlədə heç bir müstəqil sintaktik funksiya yerinə yetirmir. Onlar aid olduğu cümlə üzvü ilə birlikdə bir bütöv təşkil edir.

Digər köməkçi nitq hissələrindən fərqli olaraq, ədatlar istənilən nitq hissəsi ilə işləyə bilər və əsasən aid olduğu sözün əvvəlində işlənir. N.A. Kobrina və başqaları ingilis dili ədatlarını 6 mənə qruplarına bölürlər (9, s. 189):

1) qüvvətləndirici ədatlar (intensifying particles): *just* ‘həmin, eyni’, *even* ‘hətta’, *yet* ‘hə-

lə, *still* 'hələ', *all* 'hamı', *simply* 'sadəcə';

2) məhdudlaşdırıcı ədatlar (limiting particles): *only* 'yalnız', *merely* 'ancaq', *solely* 'yalnız', *barely* 'heç, güclə', *but* 'təkcə', *alone* 'yalnız, təkcə';

3) xüsusiləşdirici ədatlar (specifying particles): *right* 'düz, dəqiq', *exactly* 'dəqiqliklə', *just* 'həmin', *precisely* 'həmin, dəqiqliklə';

4) bağlayıcı ədatlar (aditive particles): *else* 'əlavə, daha';

5) inkar ədatları (negative particles): *not*;

6) əlaqələndirici ədatlar (connecting particles): *also* 'həmçinin, da, də', *too* 'həmçinin, da, də'.

L.V. Kauşanskaya və başqaları müasir ingilis dilində ədatları dörd qrupa bölürlər: qüvvətləndirici, məhdudlaşdırıcı, bağlayıcı, inkar (10, s. 120).

O.Yesperson ingilis dilində ədatları məna çalarlarına görə aşağıdakı qruplara bölür: 1) məhdudlaşdırıcı ədatlar: *only, just* və s.; 2) qüvvətləndirici ədatlar: *even, all, yet* və s.; 3) birləşdirici ədatlar: *also, too, either*; 4) emfatik dəqiqliyi bildirən ədatlar: *exactly, just* və s.; 5) inkar ədatları: *not, no, never*; 6) təsdiq ədatı: *yet*; 7) şübhə bildirən ədatlar: *almost, nearly* və s.

Ədatların özlərinə məxsus qrammatik kateqoriyası və əsas düzəldən elementləri yoxdur. Əsil ədatlar ingilis dilində məhdud dərəcədədir. Onlardan ancaq bir neçəsi digər nitq hissələri ilə omonim deyildir. Məsələn: *else, merely, solely*. Əksəriyyəti isə zərflərlə, sifətlərlə, əvəzlilərlə, bağlayıcılarla, artikulla omonim olaraq işlənir.

B.Xaymoviç və B.Roqovskaya yazırlar ki, *not* ədatı, xəbər inkarı olan *not (n't)* morfemindən fərqlidir (11, s. 240). Müəlliflərin yazdıqların əsasən, *not* ədatı müxtəlif sözlər, söz birləşmələri ilə sağtərəfli birləşmə əmələ gətirir. Məsələn: *not he, not today, not when* və s. Xəbər inkarı olan *not* isə ancaq bir sıra feillərlə (köməkçi, modal) soltərəfli birləşmə yarada bilir. Məsələn: *is not, have not, must not, need not* və s.

Too 'həmçinin, da, də' və *also* 'həmçinin, da, də' sözləri adətən bağlayıcı ədatlar adlanır. Onların bağlayıcılardan fərqi ondan ibarətdir ki, bağlayıcılar sözü sözə, cümləni sözə bağladığı halda, *too, also* ədatları bir fikri əvvəlki kontekstdə işlənmiş fikirlə bağlayır. Məsələn:

Will you be at the cinema? 'Sən kino-teatrda olacaqsan?'

Yes, I will also be there. 'Bəli. Mən də orada olacağam'.

Yes və *no* sözləri bir çox halda "təsdiq və inkar bildirən sözlər" adlanır. Lakin dildə mövcud olan hər bir söz nitq hissələrinin təsnifində özünə yer tapmalıdır. Odur ki, *yes* və *no* sözlərini təsdiq və inkar sözləri kimi qəbul etmək daha düzgün olardı. Bu fikri O. Musayev də təsdiqləyir (1, s. 224).

Sözlərə və söz birləşmələrinə verdikləri məna çalarları baxımından müasir ingilis dilində ədatların 4 qrupları müəyyən edilib:

1) danışıqda sözlərin məna çalarlarını dəqiqləşdirən ədatlar. Bu qrupa *məhdudlaşdırıcı; qüvvətləndirici, dəqiqləşdirici, əlavəedic* ədatlar daxildir;

2) modal ədatlar. Bu qrupa inkar ədatı *not*; inkar qüvvətləndirici *never, not* daxildir;

3) danışıqda emosional-ekspressiv məna çaları verən ədatlar, məsələn, *simply* və s. aid hesab edilir.

Ədatların əksəriyyəti çoxmənalı və çoxvəzifəlidir. Bu səbəbdən də onlar müxtəlif məna qruplarına daxil ola bilər. Çoxmənalı ədatlara *just, only, but, not* və s. aid etmək olar. Məsələn, *just* ədatı həm dəqiqləşdirici, həm məhdudlaşdırıcı, həm də qüvvətləndirici mənalarına malikdir. *But* və *only* ədatları həm məhdudlaşdırıcı-fərqləndirici, həm də qüvvətləndirici ədat kimi işləyə bilər. *Not* ədatı adətən inkar məna daşıyır, lakin o, həm də inkar qüvvətləndirici ədat da ola bilər.

Danışıqda sözlərin məna çalarlarını dəqiqləşdirən ədatlar 3 qrupa bölünür:

1) Məhdudlaşdırıcı ədatlara aid olaraq *only, just, but alone, merely, solely* və s. aid olubilir. Bu ədatlar əsasən sinonim kimi işlənir. Onların fərqləndirilməsi müxtəlif leksik söz qrupları, müxtəlif cümlə üzvləri qarşısında işlənməsi ilə və həmçinin danışıq üslubundan asılı olaraq mümkün olur. Bu ədatlar arasında *only* ədatı daha çox ümumi və üslubi cəhətdən neytral mövqedə dayanır. Məsələn:

Only my aunt was there. ‘Yalnız mənim xalam orada idi’.

It is only five dollars. ‘O, yalnız beş dollardır’.

Bu qrupa daxil olan digər ədatların işlənməsində müəyyən məhdudluq vardır. Məsələn: *but* və *just* ədatları mübtədə funksiyasında işlənən sözlərin qarşısında işlənmir. Əksər hallarda isə onlar digər cümlə üzvlərinə, həmçinin də sayla və saymənalı az kəmiyyət bildirən sözlərlə ifadə olunmuş cümlə üzvlərinə aid olur. Məsələn: *His faint, pale, mysterious smile has widened just a little.* ‘Onun zəif, solğun, sirli təbəssümü sadəcə olaraq bir az artdı’.

Alone ‘tək, yalnız’ ədatı, isə, əksinə çox halda cümlənin mübtədəsi funksiyasında çıxış edən sözə aid olur. Məsələn: *Time alone will show that I will be right.* ‘Yalnız zaman göstərəcək ki, mən haqlıyam’.

Merely ‘yalnız, təkcə’ ədatı adətən xəbərə aid olur və çox halda *not* inkar ədatı ilə işlənir. Məsələn: *They are moving not merely on the way to the mountain.* ‘Onlar sadəcə dağ yolunda deyildilər’.

2) Fərqləndirici-qüvvətləndirici ədat olan *even* ‘hətta’ sözü *only* ədatı kimi müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlərlə birləşə bilər. Əgər *even* ədatı bağlayıcının qarşısında işlənsə, bu zaman budaq cümlənin mənasını dəqiqləşdirir. Məsələn:

Even if I had money, I would not have given it to him. ‘Hətta pulum olsaydı belə, mən ona borc verməzdim’.

3) Dəqiqləşdirici ədatlara *just, exactly, precisely, right* aid ola bilər. Bu ədatlara məxsus olan xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, onlar əksər hallarda sözlərlə və bağlayıcıların ifadə etdikləri mənalara dəqiqləşdirmək üçün işlənilir. Bu ədatlar arasında *just* ədatı daha geniş işlənmə sərbəstliyinə malikdir. Qeyd edək ki, bu ədat xəbərin qarşısında işlənə bilər. Məsələn: *He is just waiting for his turn.* ‘O, sadəcə olaraq, öz növbəsini gözləyir’.

Qeyd edilən ədatlar həmçinin predikativ funksiyasında ismin mənasını dəqiqləşdirmək üçün də işlənilir. Bu zaman ismin qarşısında məhdudlaşdırıcı təyin olur. Məsələn: *It is exactly the person for her to get married.* ‘O, dəqiq onun evlənməyi şansıdır’. *It is precisely the same chance.* ‘Bu dəqiq eyni şansıdır’.

Modal ədatlara *not* inkar ədatı və inkar-qüvvətləndirici *never* və *not* ədatları daxildir. *Not* inkar ədatı əksər hallarda cümlənin xəbərinə aid olur və onun vasitəsilə cümlənin bütün mənası inkar edilir.

Məqalənin aktuallığı. Müasir ingilis dilində mətnlərdə işlənən ədatlar sintaktik baxımdan müstəqil funksiya daşımasalar da, onların işlənmə dərəcəsi və yeri xüsusi əhəmiyyət daşıyır və bu da məqalənin aktuallığını şərtləşdirir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Ədatların mətn daxilində çoxmənalılıq, situasiyadan asılı olaraq ifadə etdikləri semantik mənalara, digər nitq hissələri ilə omonimliyi, onların polisemantikliyi kimi məsələlər məqalənin elmi yeniliyi kimi müəyyən edilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Əldə edilən nəticələrdən ingilis dilinə aid olan dərslərdə, seminarlarda, dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi ilə əlaqəli elmi seminarlarda istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 1986, 368 s.
2. Həjiyev E.I. *International Journal of Computers*. Issue 4, Volume 2, USA: Academy Publication, 2008, pp.432-441.
3. Austin J. *Pride and Prejudice*. England: Scribner's sons Publication books, 1918, 401 p.
4. Christie A. *A pocket full of rye*. UK: Longman, 1953, 192 p.
5. Sweet H.A. *New English Grammar. Logical and Historical. Part I*. Oxford: Oxford University Press, 1892, 232 p.
6. Parker R. *Chance*. USA: New York, 1996, 328 p.
7. Veysəlli F.Y. *Dilçiliyin əsasları*. Bakı: Mütərcim, 2013, 420 s.
8. Бархударов Л.С., Щтелинг Д.А. *Грамматика английского языка*. Москва: Прогресс, 1973, 422 с.
9. Kobrina N.A., Korneyeva E.A., Ossovskaya M.E., Guzeyeva K.A. *An English Grammar. Morphology*. M.: Prosvescheniye, 1985, 288 p.
10. Kaushanskaya V.L., Covner R.L. *English Grammar*. Leninqrاد: Prosveshenie, 1973, p.320.
11. Khaimovich B.S., Rogovskaya B.I. *A Course in English Grammar*. Moscow: Vysšaja Škola, 1967, 340 p.

X.A. Годжаева

Важность усиливающие слова в текстах

Резюме

В статье рассматривается важность усиливающие слова в текстах. В статье подчеркивается тот факт, что в современной английской грамматике усиливающие слова также называются частицами.

Частица – это слово, которое не меняет своей формы при словоизменении и с трудом вписывается в установленную систему частей речи. По своему лексическому значению частицы делятся на такие группы, как усиливающие, ограничивающие, связующие, аддитивные и отрицательные.

Kh.A. Gojayeva

The importance of intensifying words in texts

Summary

The article deals with the importance of intensifying words in texts. The article highlights the fact that in modern English grammar intensifying words are also be called as particles.

A particle is a word that does not change its form through inflection and does not easily fit into the established system of parts of speech. According to their lexical meaning's particles are divided into some groups such as intensifying, limiting, connecting, additive, and negative.

Redaksiyaya daxil olub: 10.03.2022